

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:14.03.2019 ✓Accepted/Kabul:14.05.2019

DOI: 10.30794/pausbed.539910

Araştırma Makalesi/ Research Article

Boy, A., (2019). "Gürcistan Arşiv Belgeleri Işığında Çarlık Rusyası Dönemi'nde Rusça Yayınlanan Kars Gazetesi Yazılarına Bir Bakış", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 36, Denizli, s. 33-49..

GÜRCİSTAN ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA ÇARLIK RUSYASI DÖNEMİ'NDE RUSÇA YAYINLANAN KARS GAZETESİ YAZILARINA BİR BAKIŞ

Arzu BOY*

Özet

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Kars, 3 Mart 1918 Brest Litovsk Antlaşması'na kadar Rus yönetiminde kalmış ve bu süreç zarfında her alanda bir Ruslaştırma politikası uygulandığı için halk Anadolu'nun iç kısımlarına göç etmeyi tercih etmiştir. Göç etmeyip bölgede kalan Türk halkının Anadolu ile bağlantısı kesilmeye çalışılmış, Kars'ta Türkçe yayına izin verilmemiş ve şehre dışarıdan Kuran-ı Kerim dışında kitap sokulmamıştır. Bu dönemde Rus yönetimi tarafından çıkarılan "Kars gazetesi", Rusça olduğu için Türk halkı için yayın değeri taşımamasına rağmen tarihi açıdan büyük öneme sahiptir. Kars gazetesi 1883-1917 yılları arasındaki döneme ait önemli bilgiler içermiştir.

Çalışmadaki amaç gazete vesilesi ile bölgedeki yaşanmışlıkları ortaya çıkarmak ve yine bu gazete vesilesi ile Rus aydınlarının ve yönetiminin Türk-Müslüman halka yönelik bakış açısının tespitini yapmaktır. Bu doğrultuda gazetenin temin edilen sayıları incelenmiş, kıymetli öğrencim Dilbar İzatova'nın desteği ile çevirisi yapılmış, gazete ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Rusya, Gazete, Basın, Halk, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı.*

EVALUATIONS ON THE ARTICLES PUBLISHED IN THE KARS NEWSPAPER DURING THE PERIOD OF TSARIST RUSSIA

Abstract

After 1877-1878 Ottoman-Russian War, Kars remained under Russian rule until the Treaty of Brest-Litovsk dated March 3, 1918, and during this process, because it applied a Russianization policy in all areas, the people preferred to migrate to the inner parts of Anatolia. Turkish people who did not immigrate and remained were tried to be disconnected with Anatolia, Turkish broadcasting was not allowed in Kars and any book excepting the Holy Koran was not allowed in the city. In this period of time, because the Kars Newspaper published by Russia was in Russian, it historically has a great importance, although it has no value for the Turkish people. The Kars newspaper included important information from the period between 1883-1917.

The aim of the study is to reveal the experiences in the region through the newspaper and to determine the perspective of Russian intellectuals and administration towards Turkish-Muslim people. In this direction, the supplied issues of the newspaper were examined and translated with the support of my esteemed student Dilbar İzatova and some evaluations related to the newspaper were included.

Keywords: *Russia, Newspaper, Press, Public, 1877-1878 Ottoman Russian War.*

*Dr. Öğr.Üyesi, Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi, KARS.
e-posta:arzunar@hotmail.com (orcid.org/0000-0001-7611-7975)

Giriş

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile Elviye-i Selâse kapsamında Kars, Rusya'ya bırakılmıştı¹. Kars, Osmanlı Devleti yönetiminde olduğu dönemde Erzurum vilayetinin bir sancağıydı. Bu dönemde Kars'ın merkez, Şüregel (Kızılçakçak, Akyaka), Zaruşad (Arpaçay) ve Kağızman adlı 4 kazası vardı. Rusya, Kars'ı ele geçirince Kars'ı Oblast (sancak) olarak yeniden örgütlemiş ve Kars oblasti, Kağızman, Ardahan, Oltu okruglarına ayrılmıştı².

8 Şubat 1879'da imzalanan Muâhade-i Katiyye Anlaşması'yla bölgedeki Türk Halkı Anadolu'ya göç etmeye başlamıştı. Türk halkının Anadolu'ya göç etmesiyle birlikte, yerlerine Khakhol, Dukhobor, Malakan gibi Rus kolonileri, Nemets (Alman), Estonyalı gibi Protestan Köylüler ile Anadolu ve Kafkasya'dan gelen çok sayıda Rum, Ermeni, Yezidi Asuri gibi gayri müslim halk yerleştirilmişti³. Rus yönetiminde olduğu süre boyunca dini, sosyal eğitim gibi alanlarda olduğu gibi basın yayın konusunda da Kars'taki yerleşik halka yönelik birtakım sınırlamalar getirilmiş, Anayurttan kitap gazete getirilmesi yasaklanırken sadece Kuran-ı Kerim ile mevlüt kitaplarının getirilmesine izin verilmişti⁴. Bölgedeki yerleşik halka yönelik yayın yasağı koyulmuş olmasına rağmen Kars'ın bu coğrafyaya sonradan yerleştirilen halka tanıtılması ve bölgede meydana gelen olaylardan Rus halkının haberdar olması için 1883'te Rus basımevi kurulmuş ve Kars gazetesi çıkarılmıştır⁵. Gazetenin redaktörlüğünü, bir dönem Boris Esadze isimli bir harp tarihçisi yapmıştır⁶.

1883-1917 yılları arasında yayınlanan gazete, Kars valisi Aleksandr İgnatyeviç Grosman Dönemi'nde 34 yıl toplam 1779 sayı yayınlanmıştır⁷. Yılda 52 sayı olarak çıkan gazetenin 1888 ve 1914 yıllarında 53'er sayısı çıkmıştır. Gazete genelde haftada salı günleri çıkmasına rağmen bazı haftalar Çarşamba Perşembe ve Cuma günleri çıkmıştır. Gazetenin çıktığı ilk yıllarda günlük üç yüz baskısı yapılmış, 1905'ten itibaren şehirde Ermeni bir basımevi kurulmuş 1918'de çıkan bir yangında iki basımevi de Ermeniler tarafından yakılmıştır⁸.

Kars gazetesi, Rusça olması hasebiyle Kars'ta yaşayan Türkler için bir haber kaynağı vazifesi görmemiştir. Fakat yaşanan ve yapılan her şeyin gazeteye nasıl yansdığı çok büyük bir tarihi değere sahiptir. Çünkü bu coğrafyadaki her şey çalışmaya konu olan dönem boyunca dünyaya ve Anavatana bu gazete aracılığı ile aktarılmıştır⁹.

Rusça yayınlanan Kars gazetesi resmi, gayr-i resmi ilanlar olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümlerde Kars ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu önemden hareketle çalışmada, gazetede Kars ile ilgili önemli kısımların çevirisi yapılmış ve bölgenin Rus yönetimi altındaki durumu tespit edilmiş, Rus yönetiminin ve aydınlarının bölge halkına bakış açısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Gazetenin bazı bölümleri, Tiflis devlet arşivinde yapılan araştırmalar esnasında bir dosya içinde bulunmuş ve çalışmada kullanılması uygun görülmüştür. Aşağıda, yapılan araştırmalar sonucunda temin edilen gazete ve gazete kopyülerinden yararlanılarak elde edilen bilgilerin, konuyla ilgili kaynaklar ile harmanlanmasıyla elde edilen sonuçlar bulunmaktadır.

1 Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İşıl Matbaası, İstanbul 1953, s.553; Yavuz Aslan, Arzu Boy, "Çarlık Rusyası Yönetimi'nde Kars'ta Eğitim", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:59, 2017, ss.547-576.

2Oblast: Askeri vilayet. Kars ve Batum Oblastlarını Tümgeneral rütbesindeki askeri vali yönetiyordu. Kazaları albay rütbesindeki askeri kaymakam, bucakları ise halkın seçtiği bucak müdürleri yönetiyordu. (Nebahat Oran Arslan, "I. Dünya savaşında Kars Ardahan İğdir", Kars Ardahan İğdir İllerinde Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu, Sayı:1, Ankara 2004, 30.).Okrug: Candan Badem'in kitabında sancak olarak ifade edilirken Ortaylı'nın makalesinde kaza olarak tanımlanmıştır. (Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetimi'nde Kars Vilayeti*, Bir zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010, s.37; Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetimi'nde Kars", İÜEF, Sayı:IX, İstanbul 1978, 343-363).

3Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s.553; Kırzioğlu, Kars Yaylası, Kars Lisesinde Yetişenler Cemiyeti, İstanbul 1946, s.15.

4 Cem Ender Arslanoğlu, *Kars- Milli İslam Şurası (5.11.1918-17.1.1919) ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1986,s.74.

5 CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından, *Kars*, Yeni Sabah Matbaası, İstanbul 1943, s.79.

6Levent Küçük, Sancaktan Oblasta: Kars Vilayeti, VIII. Uluslar arası Atatürk Kongresi, Atatürk Araştırma Merkezi, 13-15 Ekim 2015, Ankara 2017, ss.1069-1089.

7 Alper Alp, "Kars Tarihi bakımından Bir kaynak Olarak Vilayet Gazetesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:16, Nisan 2012, ss.89-102.

8 CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından, *Kars*, Yeni Sabah Matbaası, İstanbul 1943, s.79; Arzu Boy, *Kars Eğitim Tarihi Tanzimat'tan 2015'e (Basılmamış Doktora Tezi)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016, s.321.

9 Kars'ta yaşayan Türk halkı basın konusunda yaşanan sıkıntıları Azerbaycan ve Kırım'da çıkan gazeteleri okuyarak aşmaya çalışmış ve Dünya'da ve Osmanlı Devleti'nde yaşanan hareketlikleri bu gazeteler vesilesi ile aşmaya çalışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında tarihin bu döneminde Azerbaycan ve Kırım basını Türk halkına oldukça büyük yararlar sağlamıştır (Arslanoğlu, *Kars- Milli İslam Şurası (5.11.1918-17.1.1919) ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, s.74; Oktay Kızılkaya, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kars ve Civarında Sosyal ve Kültürel Hayat*, Kars- Akhalsikhe (Ahıska) Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı, T.C. Kafkas Üniversitesi Cavakışılıvı Adına Tiflis Devlet Üniversitesi Ahıska Şubesi, Kars 2001, s.70).

1.Halkın Gelişim Durumu İle İlgili Yazılar

Gazetede, Kars'ın durumu ile ilgili olarak bilgi edinmemizi sağlayan vilayete ait yıllık raporlar bulunmaktaydı. Raporlarda halkın durumu, eğitimi, sağlığı ile ilgili bilgi verilmiştir. Vali raporunda yer alan "Halkın Kültürlenmesi" başlıklı yazıda; Kars'ta ikamet edenlerin müslimler ve gayr-i müslimler olmak üzere ikiye ayrıldığı ve yerel halkın bilinçlenmesinin şart olduğu bunun içinde büyük Rus İmparatorluğu ile ilişki kurulması ile Rus İmparatorundan destek alınacağı dile getirilmiştir. Geçmişte Türk İmparatorluğu ile iyi ilişkilerin kurulduğu, Rus yönetiminin bölgede otoritesini koymasını ve dış ilişkilerini iyi tutması gerektiği vurgulanmıştır. Yazıda eğitilmiş olmak için eğitim düzeyi yüksek olanlarla ilişki içerisinde olmanın şart olduğu belirtilmiş, bölgede okulların artırılması ve bunun için elden gelen çabanın harcanması gerektiği izah edilmiştir. Rusya'daki uygulamaların dikkate alınması ve ilgili şirketlerle sıkı ilişkilere girilmesi toprak alınmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir. Köy halkının maddi olarak yetersiz olduğu için bu tür girişimlerde bulunamayacağı, desteğe ihtiyaç duyacağı belirtilen yazıda, destek konusunda Rus İmparatorluğu'nun ilgili desteği sağlayacağı dile getirilmiştir. Köylerde okul açılmadan önce köy halkı ikna edilmeye çalışıldığı, barışçıl ve aydınlatıcı konuşmalar yapıldığı, köy halkı onay verdikten sonra Halk Geliştirme Bakanlığı'nın devreye girdiği ve okul yapımı için gereken yardım sağlandıktan sonra köylülerin de desteği ile okul binalarının yapıldığı açıklanmıştır¹⁰.

"Halkın Sağlığı" başlıklı yazıda; Kars'ın işgal altında bulunduğu 1911'de tifo, kolera, difteri gibi birkaç hastalığın yörede yaygın bir şekilde bulunduğu ve Tifo'nun bölgenin özellikle maddi durumu iyi olmayan kesiminde etkili olduğu dile getirildikten sonra çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Hastalığı yenmek için sağlık ekibi kurulmuş ve sağlık ekipleri büyük bir titizlikle çalışmıştır. Ekipte 15 doktor, 48 hemşire bulunmaktaydı. 1888'de vilayette 6 sivil ve 27 askeri doktor üç veteriner olduğu düşünülürse 1911'e kadar doktor sayısında bir artış yerine bir azalmanın söz konusu olduğu söylenebilir. Bölgede Rus yönetimi tarafından aynı yıl 5.876 çocuğa çiçek aşısı yapılmıştı. Vali raporlarına göre aşılanan çocuk sayısının az olmasının nedenleri aşıcıların sayısının yetersiz oluşu ve yerel halkın cehaleti idi¹¹. Vali raporunda yerel halkın aşı yaptırmak istememesi halkın cehaletine bağlanmış olmasının, kötü niyet göstergesi olduğu aşıkardır. Rus yönetiminin şehirdeki camileri ve medreseleri kapatması yerel halkta bir güvensizlik oluşturmuş, yaşanan bu güvensizlik nedeni ile yerel halkın Rus yönetimine olan güvensizliğini bu şekilde ortaya koymuş olma ihtimali çok yüksektir. Vali raporlarının taraflı yazılması bu hususlara dikkat edilmemiş olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir. "Halkın Sağlığı" yazısına göre Tıbbi yardımlar ve ambulanslar hasta sayısına göre ayarlanmaktaydı. İstatistiklere göre 61637 hasta bulunduğu bölgedeki nüfus ise 371894'tür. Bölgede yaşayanların hastalıklardan kurtulmasının yolu sağlık ekiplerine ulaşabilmelerinden geçmektedir¹². Hasta sahiplerinin sağlık ekiplerine ulaşabilmeleri imkanlarla ilgili bir husus olması hasebiyle imkanları müsait olanlar sağlık ekiplerine kolay ulaşabilirken, olmayanlar ulaşamamaktadır. Bu bağlamda sağlık ekiplerine ulaşım ulaşamama durumu yine halkın maddi durumu ile ilişkili bir hadise olarak karşımıza çıkmıştır.

"Halkın Benimsedikleri" başlıklı yazıda ise; Halkın eğitim seviyesi arttıkça yaşam kalitesinin de buna bağlı olarak arttığı ifade edilmiştir. Halkın kendi içinde ikiye ayrıldığı birinci kesimin eskiden burada ikamet eden eski köklü Türk kesimi, ikincisinin Rus yönetimi esnasında halkı geliştirmek amacıyla buraya yerleştirilen eğitilmiş kesim olduğu belirtilmiştir. Müslüman ve Hristiyanların zengin kesiminin dürüst ve sakin bir yaşam sürdürdüğü ifade edilirken fakir kesimin bölgede usulsüz işler yaptığı, alı koyma adam öldürme, kanun dışı yaşam sürdürdükleri belirtilmiştir. Ayrıca Kürtler ve Karapapaklar¹³ usulsüz işler yapan kesime konulmuş, Ermenilerde¹⁴ bu kategoride değerlendirilmiştir. Yaşam tarzları genellikle kanun dışı işlerle uğraşmak olarak görülmüştür. Maddi durumu iyi olan Ermenilerin zengin kısmının ilişkilerini, aynı inançta olan ve aynı dili konuşan Ermeni göçebeleri ile değil de farklı inançlara mahsus zengin kesimleri ile sürdürmüş oldukları ifade edilmiştir. Öte yandan bölgede yapılan

10 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No: 1438-1-75-8

11 Badem, Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti, s.277.

12 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No:1438-1-75-8

13 Rusça yayınlanan Kars gazetesindeki vali raporlarında Karapapaklar usulsüz işler yapan kesime koyulmasına rağmen Fahrettin Kırzioğlu'nun "Edebiyatımızda Kars" adlı eserinde Karapapakların Kars'ta 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda gösterdikleri kahramanlıklardan bahsedilmiştir. Hatta bu savaşta Mihralı Beyin Karapapaklardan oluşan birlikleri ile Ruslarla mücadele ederek Rusları kaçırdığından bahsedilmiştir. Ayrıca aynı eserde Karapapaklar cesur bir halk olarak nitelendirilmiştir (Fahrettin Kırzioğlu, *Edebiyatımızda Kars*, Işıl Matbaası, İstanbul 1958, s.11.

14 1883-1898 arasında Kars'ya vali olarak bulunmuş Tomiç'e göre Ermeni köylüleri iyi çiftçilerdir ve kötü kişilerin etkisine kolay kolay kapılmazlar. Fakat şehirde yaşayıp ticaret ve zanaatle uğraşanları dejenere olmuş, yozlaşmışlardır (Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, s.65).

istatistiklere göre 1911’de çeşitli suçlardan yakalananlar şu şekildedir: Adalet mahkemelerince tutuklanan kişi sayısı 5178, hırsızlıkla ilgili tutuklanan kişi sayısı 411, yüksek halk mahkemelerince tutuklanan kişi sayısı 27 olmak üzere hepsi toplam 5616 kişi çeşitli suçlardan tutuklanmıştır. Kars’ta toplam 374894 kişinin ikamet etmiş olduğu ve bölgede suçları işleyen kesmin genelde topraksız ve az toprak sahibi olan fakir kesim olduğu dile getirilmiştir¹⁵. Yazıda hırsızlıkların etnik farklılıklardan ileri geldiği şeklinde bir çıkarımda bulunulması doğru bir tespit olmayıp aslında maddi durumla alakalı olduğu gerçeğinin biraz arka plana atılmış olması doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Zengin ve varlıklı insanların maddi durumlarından kaynaklı olarak hırsızlık yapma ihtimalleri düşüktür. Maddi durumları düşük kişilerin ise hangi etnik gruba dahil olursa olsun hırsızlık yapma ihtimalleri yüksektir. Bu bağlamda eleştiriler yapılırken etnik ayırım yapılması düşündürücüdür.

“Kars yöresi halklarının siyasi ilişkileri ile devlet akti ile hakların özgürleşmesi için yapılan etki” başlıklı yazıda; Rusya’nın merkezindeki kültürlü kesimle Kafkasya bölgesindeki üst seviyede yaşayan toplum arasında sıkı ilişkiler kurulmuştur. Sosyalist Parti’nin, keskin, halka yakın olmayan idealleri sonucu yerel halk ile hiçbir şekilde iletişime geçilmemiş, dayatıcı fikirlerle yapılanma konusunu, yönetimin hayata geçiremediği dile getirilmiştir. Seçim esnasında çalışma yapılan yerlerde bölgenin posta –telgraf- demiryolu gibi ulaşım araçları kullanılmış ve normal yaşam olumsuz etkilenmiştir. Her toplumda olduğu gibi Rusya’nın Kars’a hakim olduğu dönemde de siyasi partiler görüldüğü kadarı ile halka ve sorunlarına inmeyi başaramamış ve seçim öncesi vaatler ile seçim sonrasında yaptıkları arasında dağlar kadar fark oluşmuştur.

Bölgede yapılacak en önemli işlerden birisi 21 Kasım’da bir miting düzenleyerek ilde açılması düşünülen okulun yerinin tespit edilmesi ve öğretmen kadrosunun halka empoze edilmesidir¹⁶. Makalede 17 Nisan-17 Aralık Anayasasına göre halkın durumunun iyileştirilmesi, halkın refaha kavuşması için Rus yöneticilerinden medet umulmaktadır. Kars’ın merkeze uzak olması gibi sebeplere beklentiler Rus yönetimi tarafından karşılanamamıştır. Çünkü Kars, bulunduğu coğrafya itibarıyla sınır şehri olmanın sürekli dezavantajlarını yaşamıştır¹⁷.

2.Halkın Coğrafi Dağılımı İle İlgili Yazılar

Kars Yöresinde Etnografik ilişkilerin halklara göre dağılımı makalesinde; Kars yöresinde yaşayanların coğrafyaya göre şu şekilde dağılımı yapılmıştır:

1. Ruslar, Kars yöresinin tam merkezi kısmında yaşamaktadır. Ardahan’da sadece iki Rus köyü mevcuttur ve burada başka Rus köyü bulunmamaktadır.

2. Ermeniler genellikle Kars ve Kağızman’ın güney doğusunda yaşamlarını sürdürmektedirler. Genellikle Kars’ın kuzeyinden ziyade güneyinde yaşamayı tercih etmişlerdir.

3. Yunanlılar, Oltu taraflarına toplanmakla birlikte Kars yöresinin her tarafına dağılmış şekilde yaşamlarını sürdürmektedirler.

4.Türkler ise yörenin her tarafında yaşamış ama kuzeybatı kesiminde yoğun bir şekilde bulunmuşlardır.

5.Karapapaklar genelde Kars ve Ardahan’ın kuzey doğu kesimlerinde yaşamışlardır.

6. Türkmenler yörenin her kısmına dağılmışlar ve en fazla yerleştikleri bölge Ardahan ve Oltu olmuştur.

7. Kürtler yörenin her tarafına dağılmış, en çok buldukları yer Ardahan’ın Kuzeyi, Posof’un güneyi, Kağızman yöresidir. Kürtler güneyde kuzeyden daha fazla nüfusa sahiptirler.

8. Yezidi Kürtler ise genelde yörenin doğusunda ve Digor ırmağı kenarında yaşamışlardır.

9. Süryaniler, Estonlar ve Almanlar ise Kars’ın merkezinde yaşamışlardır.

10.Asetinler, Çerkezler ve Abazalar Kars yöresine Gürcistan’da bulunan Soğanlık Dağı sırtlarından gelmişlerdir¹⁸.

15 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No:1438-1-75-8

16 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No:1438-1-75-8.

17 İlber Ortaylı, Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars, İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı:IX, İstanbul 1978, ss.343-363.

18 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No: 1438-1-724-17

Bu maddelerde dikkati çeken en önemli noktalardan biri Müslümanların, Türkler, Türkmenler ve Karapapaklar şeklinde ayrı ayrı sınıflandırılmış olmasıdır¹⁹. Etnik sınıflandırma III. Aleksandr Dönemi'nde uygulanan Slavlaştırma kolonizasyon politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır²⁰. İslamiyet bilindiği gibi birleştirici bir özelliğe sahip olmasına rağmen bu şekilde bir ayrımla sizler farklısınız bir bütün olamazsınız şeklinde bir algı yaratılmaya çalışılmıştır. Gazetede yapılan bu ayırım Anadolu'nun parçalanmaya çalışıldığı süreçlerde de aynı şekilde bilindik bir politika olarak çeşitli devletler tarafından kullanılmıştır. İkinci maddede görüldüğü üzere Ermeniler Anadolu'nun kuzeyinden ziyade güneyinde hatta güneydoğusunda yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu durumun sebebi buldukları coğrafyanın sınıra yakın olması olası bir kaos da sınır dışına çıkabilmeyi planlamaları ve bölgeye yönelik istek ve emellerinden kaynaklanmıştır. Yunanlılar bölgenin her tarafına dağılmış ve sayıları az olduğu görülmüştür ki bugün Tiflis'in merkez ilçesi Soğanlık'ta o dönem halkın % 40'ını Rum halkı oluşturmuştur. Bölükbaş Köyü'nde ve Oltu'da bulunmaları onların bölgenin her tarafına yayıldığı göstermiştir²¹.

3.Kars'a Bağlı Olan Oltu İle İlgili Yazılar

"Kars'a bağlı Oltu'da Çingeneler" başlıklı makalede; Oltu civarında Sevkar köyünde 11 evde toplam altmış altı Çingene'nin yaşadığı dile getirilmiştir. Çingeneler bölge halkına uyum sağlamış ve onların gelenek ve göreneklerine göre yaşamış çok az konuda çevre insanına göre farklı davranmışlardır. Sevkarlılar'ın oraya nasıl geldiğine dair tam olarak kesin malumat bulunmamaktadır. Yüz hatları, tenlerinin esmer oluş ve gözlerindeki ateşimsi ifade onların doğudan geldiğinin belirtisi olarak görülmüştür. Makalede Çingeler'in Yahudilere benzediği fakat kendilerini Müslüman olarak adlandırdıkları gözlenmiştir. Kendi öz dillerini unutmadan Türkçeyi iyi bir şekilde konuşmayı sürdürmüşlerdir. Kaygısız ve duygusal olarak adlandırılmış Sevkarlılar, birtakım kötü özelliklerini bırakmışlardır. Köylerinde sadece hayvancılıkla uğraşmamış tarımla ilgilenmiş ve en iyi kayısı cinsini yetiştirmişlerdir. Sevkarlılar Yaz aylarında gezinti maksatlı kabile ziyaretlerine çıkmış, Tiflis'te Ahıska'da dans ve eğlenceler tertip etmişlerdir. Sevkarlılar Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki kendi kabilelerinden farklı insanlara göre hırsızlığa yatkın görülmemiş fakat fala bakma gelecek ile ilgili yorum yapma gibi hususlardan vazgeçmemişlerdir²².

4.Kars'ta Poshov İle İlgili yazılar

Kars'a bağlı Poshov'da köy sakinleri tarafından desteklenen köy çocuklarının okuma yazma öğrendiği birçok cami bulunmaktaydı. Ayrıca kimi zaman eğitim evlerde de verilmiştir²³. Makalede bölge sakinlerinin en önemli işlerinin tarım ve hayvancılık olduğu belirtilmiştir. Hayvancılık, geniş ve zengin meralara sahip olan bölgede ileri boyutta yapılmış, tarım ise bölgede tarım için elverişli arazinin olmayışı, yetersiz sulama ve ilkel tarım yöntemlerinden dolayı fazla gelir getirmemiştir. Tarımda kotan adı verilen pulluklar kullanılmıştır. Pulluğun toprakta çok fazla derine inmeyişi gibi bazı dezavantajları mevcuttu. Tarıma elverişsiz olan killi toprak yağmurla yumuşayıp kuraklıkta çekilip sertleşiyor bu serleşmeden çatlayan topraktan içeri giren güneş, ürün köklerini mahvediyordu. Bunu önlemek için zaman zaman gübrenin eşit miktarda dağıtılması gerektiği makalede dile getirilmiştir. Ürünün olgunlaşma zamanında tırpanla yapılan toplamanın ürüne zarar verdiği belirtilmiştir. Serpa denilen gereçle mahsul toplansa daha az ürüne zarar verileceğine vurgu yapılan makalede birkaç çift öküzle bağlanmış sivri taşlı uzun ağaçla yapılan harmanlama yönteminde aynı şekilde ürüne zarar verdiği açıklanmıştır.

Bölgede genellikle buğday (hem kış hem de bahar buğdayı) arpa, nadiren, yulaf, mısır ve mercimek ekilmiştir. Karabuğday ekiminin fazla sonuç vermesi ve içindeki fazlaca şeker oranından dolayı arıcılar genelde karabuğdayı tercih etmişlerdir. Son dört yıl içerisinde ürünlerden alınan mahsülün miktarı aşağıda verilmiştir²⁴:

19 Alp, "Kars Tarihi Bakımından Bir Kaynak Olarak Vilayet Gazetesi Kars," *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ss.89-102.

20 Yurt Ansiklopedisi, Kars, Anadolu Yayıncılık, C.VI, s.4495; Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", 343-363.

21 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No: 1438-1-75-8.

22 Kars Gazetesi, 3 Temmuz 1884, s.2.

23 Cem Ender Arslanoğlu, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, s.72.

24 Kars Gazetesi, 18 Eylül 1884, No:38, s.2-3.

Yıllar	Kış buğdayı	Bahar buğdayı	Mısır	Saman
1880	400 pud*	4700 pud	4940 pud	84299 pud
1881	2940 pud	510 pud	5700 pud	109260 pud
1882	16500 pud	66760pud	5770 pud	103930 pud
1883	19160 pud	96630pud		148890 pud

Tabloda görüldüğü üzere yıllar ilerledikçe ürün miktarında belirgin bir artış gözlenmiştir. Mısır miktarı en azken saman miktarının en fazla olduğu dikkat çekmiştir. Mahsulün yıllar geçtikçe artması tarım da meydana gelen gelişmelere bağlanabilir.

Hayvancılık arazinin elverişli olmasından kaynaklı gelişim göstermiştir²⁵. Bölgede bulunan yerel ırk öküzlerin kısa boy, güçlü kaslar kısa ayaklar olarak, inekler ise az sütlü olarak tanımlanmıştır. Öküz ve ineklerin tüm yıl boyunca ağaç ve çalılardan beslendiği belirtilmiştir. Bölgedeki kısa boylu ve cesur güçlü ayakları sağlam olarak tanımlanan atlar, binicilik ve taşımacılıkta kullanılmışlardır. Her ailenin bir atı kesinlikle mevcuttu. Koyunlar çok sayıda yetiştirilmiş ve yünleri, keçe, yastık, şilte gibi ihtiyaç ürünlerinde kullanılmıştır²⁶. Ayrıca süt ve etinden de yararlanıldığı belirtilmiştir. Yerli koyunlar koyu kırmızı renkli ve kıvrıkcık yünlü olarak tanımlanmışlardır. Koyunlardan elde edilen kuyruk yağı saklanıp yemeklere kullanılmıştır. Makalede keçiler kötü kokulu ve pek beslenmesi tercih edilmeyen hayvanlar olarak tanımlanmışlardır. Sadece tek bir özelliklerinin cazip gelebildiği belirtilmiştir. Koyun sürülerine liderlik yapma özellikleri belki insanları keçi yetiştirmeye itebilir diye yazılmıştır. Kars ve çevresinde bulunan bizonlar ise bakımı zor olduğu için sadece varlıklı aileler tarafından yetiştirilmişlerdir. Bakımları yapılmadığında Bizon ölümlerinin hızlandığı görülmüştür.

Hayvan sürülerini korumak için çoban köpekleri bulunmuştur ve köpekler vahşi, sinirli olarak tanımlanmış çoban müdahale etmez ise onu parçalayacakları yazılmıştır. Kars'ta çok fazla tavuk hindi, kaz ve ördek besiciliği yapılmamış olduğu da izah edilmiştir.

Bölgede bahçecilik, pek getirisi olmadığı için tercih edilmemiştir. Yerel halka göre rüzgar duman tırtıllar sebebiyle meyve ve sebze yetiştiriciliği pek münasip değildir. Buna rağmen en fazla yetiştirilen meyve hiç bakıma ihtiyaç durulmadığı için kara eriktir. Bunun dışında Elma, Armut, Vişne, tut ve ceviz yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Bölgede meyve bahçeleri Poshov dışında Badela, Nopalo, Çilvaşa, Gume, Cacun ve Digor'da mevcuttur²⁷.

Bölgede bilimsel etkinliklere fazlaca yer verilmediği ve önemsenmediği dile getirilmiştir. Öte yandan Posovlular, güçlü vucüt yapılarına rağmen, kısa ömürlü ve aralarında nadiren 80-90 yaşlarında olanlar bulunmaktadır. Ospa hastalığı, kızıl hastalığı, tifo ve tenya hastalığı yetişkinler arasında, sıracı hastalığı ise çocuklar arasında yaygın bir şekilde görülmüştür²⁸.

Poshov'un adet ve göreneklere başlıklı yazıda; halk arasında kızların doğumu sevice karşılanmamasına rağmen erkek çocuk doğumlarının sevgiyle karşılandığı, erkeklerin özellikle babaları tarafından ilgi gördükleri fakat kız çocuklarının ise aynı ilgi ve şefkati görmedikleri belirtilmiştir. Erkek çocukları 6-7 yaşlarından sonra eğitim almaları için mollalara verilmişlerdir. Öğretmenler tarafından çocuklar sevgi ve ilgi görmüşlerdir. Yoksullara karşı özellikle ilgili olan Türkler, misafirperver, büyüklerine saygılı, yalan söylemeyen, hırsızlık ve yakıp yıkmaktan nefret eden kişiler olarak tanımlanmıştır. Ayrıca erkek çocukları on beş yaşından sonra büyük sorumluluk almaya başlamış ve ailenin geçiminde rol üstlenmişlerdir²⁹.

5. İki Gazi Hakkında Başlıklı Yazı

"İki Gazi Hakkında" başlıklı makalede; I. Nikolay harbinde kahramanlık gösteren iki kişi konu edilmiştir. Bu iki kişi ile sokakta karşılaştıklarını ve barınak gibi bir yerde yaşadıkları belirtilmiştir. Yaşlı olan bu kişilere ciddi bir şekilde yardımın gerekliliği ortaya çıkarılmıştır. Gün boyunca bu iki kahraman gözlemlenmesine rağmen kimse

25 Arzu Boy, "Çarlık Rusyası Yönetimi'nde Kars'ta Tarım ve Hayvancılık", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, Temmuz 2017, ss.417-434.

26 Kafkas Kalendar, na 1890-1891, s.251.

27 Kars Gazetesi, 18 Eylül 1884, No:38, s.2-3.

28 Kars Gazetesi, 10 Temmuz 1884, No:28.

* Pud:16.3 kiloluk ağırlık birimi

bu insanların yanına gelip gitmemiş ve ilgilenmemiştir. Makalede bu iki kahramana yapılan ilgisizliğin çok ayıp olduğu çünkü bu iki kahraman kendi canlarını kanlarını Kafkasya'nın özgürlüğü için çarpışarak feda ettikleri izah edilmiştir. Bu kahramanlar bugün bu yörelerin bu kadar gelişmiş olmasında büyük katkı sağlamışlardır. Daha önce bu topraklarda vahşi dağlıların yaşadığı ve ellerinde ateşlerle köylere inilerek buradan geçen yolcuları yakalamaları için baskı yaptıkları dile getirilmiştir. Ayrıca bu halkın geçmişi, Gürcü halkının geçmişine benzetilmiştir. Halk uzun zaman birçok acılar çekmiş birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Kafkas dağlılarına helal yiyecek nasıl elde edilir öğretildiği dile getirilmiştir. Bu mücadeleler sırasında Kafkas dağlarında bir kahraman doğduğu ve bu kahramanın isminin Şamil olduğu dile getirilmiştir³⁰.

Makalede ismi geçen Şamil büyük olasılıkla Türkiye'de büyük bir saygı duyulan Şeyh Şamil'dir. Şeyh Şamil Çeçenistan'da Ruslara karşı Gazi Muhammet'in yanında yer almış, Muhammet, bir savaşta şehit olunca Ruslarla mücadeleye başlamıştır³¹. Ruslara karşı büyük başarılar kazanmasının ardından Rus çarı I. Nikola tarafından kendisine elçi gönderilmiş ve maddi değeri büyük olan teklifler yapılmış olmasına rağmen bu teklifler Şeyh Şamil tarafından kabul edilmemiştir. I.Nikola'nın teklifleri kabul edilmeyince, Rus ordusu Şeyh Şamil'in üzerine yürümüş ve Şeyh Şamil'in bulunduğu kale Rus ordusu tarafından basılmıştır. Yapılan mücadelede Şeyh Şamil, oğlu Muhammet Sait, hanımı Cevheret, kız kardeşi Mesedo ve amcasını kaybetmiştir. Savaş uzun yıllar sürmüş ve sonrasında Şamil teslim olmak zorunda kalmıştır. Şamil Petesburg'a götürülmüş ve Çar II. Aleksandr tarafından karşılanmıştır³².

Makalede, Kafkasya'nın kurtuluşunun ellinci yıl dönümünde imparator, bir savaş görevlisinin üç ruble olan maaşını altı rubleye çıkarmış olmasına rağmen bu savaş gazilerinin unutulmuş olduğu ve bunun çok büyük bir ayıp olduğu izah edilmiştir. Çünkü bu kişiler mücadeleler esnasında kaç defa ölümlerle burun buruna gelmişlerdir.³³ Londra'da yayınlanan The Daily News gazetesi, Şamil'in liderliğinde devam eden Kuzey Kafkas dağlı kabilelerinin özgürlük savaşını en meşhur Rus generallerinin ünlerini sıfırlayan bir savaş olarak şu şekilde değerlendirilmiştir. *"Şamil, Rusları 20 yıldır uğraştırıyor. Rusya şu ana kadar Polonya'yı ele geçirmek için harcadığından çok daha fazlasını Kafkasya için harcamış durumda. Şamil ile Ruslar arasında devam etmekte olan savaş ile gelen bilgiler sınırlı. Rus kaynaklar, çoğu uydurma olan sadece kendi zafer hikayelerini veriyor. Ama bu savaşın bilinen bir bilançosu var: 53 yıldır süren, en meşhur Rus generallerinin ünlerini sıfırlayan bir savaş.. Tiflis'in merkezindeki karargahında bile kendisini güvende hissetmeyen Kafkasya Rus orduları komutanı Vorontsov, Çar'dan asker sayısının 120 bine çıkarılmasını istedi"*³⁴.

Öte yandan Halistin Kukul'un yazdığı Şeyh Şamil ve Çeçenistan adlı esere göre Şeyh Şamil'in Rusya'da esir hayatı yaşadığı iki yıl süresince iyi muamele görmüş emrine hizmetçiler verilmiştir³⁵. Oysaki bu makalede asil savaşçının iyi muamele görmediği kaldığı evin bile kulübeye benzetildiği ifade edilmiştir.

Kars bölgesinin Grenadarsk –Zerduş Köyünde de aynen bu şekilde bir savaşçı bulunmaktadır ve o da unutulmuştur. Onun adı Rodion Leonteviç Sudak'tır. Sudak seksen iki yaşındadır ve 18 Eylül 1850 yılında Hristiyan ordusunda yardımcı görevli olarak, Minsk Guberniyasının Borisov şehrinin Mosievşi köyünde savaşa katılmış ve 14 Ağustos 1866 yılında askeri görevini tamamlamış olduğu dile getirilmiştir. Bu savaş görevlisi Kuban –Eğir alayının 6.rezerv taburunda 1853'te görev yaptığı ve 1854'te ise Tiflis-Eğir taburunda 1855'te Yüksek Majestelerinin Leyb-Grenadars Erivan taburunda görev yapmış, 1862'de astsubay görevine yükseldiği aktarılmıştır.

Sudak 1854'te Lezgilere³⁶ karşı savaşmış, 1855'te Kars mücadelesinde bulunmuş, 1858-59 yıllarında Lezgilere karşı tekrar savaşmış, 1864'te Çerkezlerle karşı savaşmış, 1853,54,55 yıllarında Çeçenistan'da ve Dağıstan'da

30 Şeyh Şamil 1797'de Dağıstan'ın Avar Köyü olan Gimri'de doğdu. Babası Dengav Muhammed ,Gimri'de yaşamıştır. Büyük dedesinin Kumruk Türklerinden olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Şeyh Şamilin aslen nerden geldiğine dair çeşitli bilgiler olmasına rağmen Kumruk Türklerinden olduğu ağırlık kazanmıştır. (Hilmi Özden, Şeyh Şamil ve Hacı Murat Üzerine, *Bizim Ahıska*, Kış 2014, ss.40-45)

31 Savaş Yanar, Türk-Rus ilişkilerinde Gizli Güç Kafkasya, Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, s.44; Berna Akyüz Sizgen, *Cumhuriyet Dönemi Romanının Şeyh Şamil'e ve Mücadelesine Yaklaşımı*, International Congress On Turkish Geography Social sciences research II, 20-22 Nisan, Antalya, 2018, ss.271-281.

32 Şeyh Şamil 1870 yılında hacca gitmek istemiş ve 1871'de Medine'de vefat etmiştir.(M. Halistin Kukul, Şeyh Şamil ve Çeçenistan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.54)

33 STSA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No:1438-1-724-18

34 M.Murat Yeşil, "Batılı Kaynakların Penceresinden 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasyalıların Ruslara Karşı Verdiği Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.6, Sayı.5, 2017, ss.2670-2690

35 M. Halistin Kukul, Şeyh Şamil ve Çeçenistan, s.54)

36 Kafkasya'da yaşayan Müslüman bir halk (www.filozof.net)

Şamille olan mücadelede on yıllık başarılı görevinden sonra kendisine bronz madalya ve Georgiyevski kurdalesiyle ödüllendirilmiştir.

Makalede Sudak'ın 27 Ekim 1871'de askeri komisyonun yardımı ile Tiflis ilinde savaş yıllarında geçirdiği kötü günlerin etkisi ile soğuk algınlığı hastalığından hastaneye yatırılmıştır. Hastalık zamanla ilerlemiş tedavi edilemez hale gelmiştir. Sudak savaş sonrası kendisine verilen üç rubleyi itiraz ederek almaması gayet doğal bir davranıştır. Sudak'ın üç rubleye itiraz edip almamasından sonra kendisine otuz altı ruble maaş bağlanmıştır. 1888 yılında da ilgili kurumca sosyal güvenceye bağlanmıştır. Sudak'ın iki oğlu olduğu bunlardan birinin 18, diğerinin 12 yaşında olduğu makalede bildirilmiştir. Bu çocuklar Sudak'a bakmamaları halinde aklıktan ölme ihtimali vurgulanmıştır.

Sudak, görevde bulunduğu 22 yıl boyunca görevini ciddiyetle sürdürmüştür. Maddi durumunu iyileştirmek maksadı ile talep üzerine ilk önce Tiflis'e daha sonra da San-Petesburg'a gitmiştir. Ona gittiği yerlerde bir hazine vermemişlerdir. 1909 yılında 1902-1909 yılları arasında yedi yıllık maaş artışı olacağını dile getirdikleri makalede bildirilmiştir. Yaşlı savaşçı kötü durumda olduğunu yetkililere bildirmiş ve onlar da maaşını yılda otuz altı rubleden yetmiş iki rubleye çıkarmıştır. Makalenin sonunda hastalığın onu yavaş yavaş yendiği ve devletin ona sahip çıkması gerektiği ifade edilmiştir³⁷.

6. Ağrı Dağı, Kura Nehri, Arzi İşi Başlıklı Yazılar

Türklerin Ağrı, Ermeni ve Avrupalıların Ararat, Hristiyanların Massis dedikleri Ağrı Dağı'ndan gazete sayfalarında bahsedilmiştir. Gazetede bu dağın kutsal olduğu ve dağla ilgili birçok efsane olduğu ifade edilmiş, bu kutsallıktan Rumların ve Avrupalıların da haberi olmadığı izah edilmiştir. İncil'deki Ararat Dağı'nın Ağrı Dağı olduğu hakkındaki düşüncelerin bütün dünyaya yayıldığı ve Ermenilerin buna kesin bilgi gözü ile baktıkları vurgulanmıştır³⁸. Öte yandan bu dağla ilgili efsaneleşmiş bilgiler gerçek manada bütün dünyaya duyurulmuştur. Bilgilere göre Tanrının buyruğu ile Nuh'un yaptığı gemi sular çekildikten sonra bu dağın üzerinde oturmuştur. Hatta gemiden kalan parçaların halen dağın zirvesinde olduğu inancı sürmektedir³⁹.

Gazetede, Kars bölgesinin akan suları başlığı ile Kursu diye adlandırılan Kura Irmağı'nın Allahuekber dağları civarından doğup Hazar Denizi'ne dökülmesine kadar geçen serüveni anlatılmıştır⁴⁰.

Kars bölgesinde "Arazi İşi" başlığı ile verilen yazıda; Türk kanunlarına göre ev arsaları dışındaki arsaların gelir elde etmek amacı ile kişilerin kullanımına veren devlet hazinesine ait olduğu ve arazinin devletin haberi olması şartıyla nesilden nesile geçebileceği vurgulanmıştır. Toprak yabancılara verilmeden nesilden nesile aktarılmış sadece hazinenin payının verilmesi ve toprağın boş bırakılmaması şartı esas koşulmuştur. Toprak boş bırakılırsa toprak ellerinden alınarak açık arttırma ile satıldığı belirtilmiştir. Rus yönetimi bölgeyi ele geçirdikten sonra tüm arsaların sahibi olmuştur. Rus kanunlarına göre bölgeden göçenlerin, topraklarını da Rusya'ya devretmiş olduklarını kabul etmiş oldukları dile getirilmiştir⁴¹. Bu bağlamda Kars Osmanlı Devleti Dönemi'nde iken topraklar beş kısma ayrılıyordu.1.Arâzi-i Memlûke,2. Arâzi-i Mevkûfe, 3. Arâzi-i Metrûke, 4. Arâzi-i Mevat, 5. Arâzi-i Emiriyye'dir⁴². Arâzi-i Emiriyye devlete ait topraklara verilen isimdi. Gazetede yazıda bahsi geçen toprak Arâzi-i Emiriyye'dir⁴³. Bu tür topraklarda devlet, kâr elde etmek amacıyla arazileri kişilerin kullanımına veriyordu. Bu kullanım hakkı geniş boyutta olup, neredeyse özel arazi denilebilirdi. Kullanım hakkı devlet hazinesine para kazandırmak şartıyla nesilden nesile geçmekteydi. Eğer arazi üç sene boyunca işlenmeyip hazineye kazanç sağlamıyorsa arazi devlet tarafından alınarak başka bir kullanıcıya verilmekteydi⁴⁴.

37 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No: 1438-1-724-18

38 Kars Gazetesi, 30 Kasım 1884, No:44,s.3.

39 Tarhan Toker, *Kars (Coğrafya, Ekonomi)*, Kars Basimevi, Kars 1939, s.6.

40 Kars Gazetesi, 2 Ekim 1884, No:40, s.3.

41 Kars Gazetesi, Kars Bölgesinde Arazi İşi, No:71, s.2.

42 2 1.Arâzi-i Memlûke: Mülk topraklardı. Bu tür toprakların tasarruf hakkı bütünüyle sahiplerine aitti.2. Arâzi-i Mevkûfe: Vakıf topraklarıdır.3. Arâzi-i Metrûke: Terk edilmiş topraklardır. 4. Arâzi-i Mevat: Sahipsiz topraklardır.5. Arâzi-i Emiriyye: Devlete ait topraklardır. (Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*,C.VI, TTK, Ankara,1995, s.223).

43 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 1998, s.91.

44 Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.223;Kafkas Kalendar, na 1891 god, otd II,s.231.

7.Eğitim İle İlgili Yazılar

“Müslümanların gelişmesi” başlıklı yazıda; Kafkasya’da hakim olan kültürün Müslüman kültürü olduğu vurgulanarak söze başlanmıştır. Akabinde Kars’taki Müslümanların ne kadar uzak olursa olsun Anadolu ile irtibatlarını kesmediklerini, mesafe uzun olsa da sürekli gidip geldikleri dile getirilmiştir. Makalede Müslümanların eğitim seviyesinin düşük olduğu vurgulanmış ve son yıllarda üçüncü sınıfı bitiren çok az kişinin bulunduğu, Müslümanların şeriatla yönetildiği aktarılmıştır ki şeriatla yönetilme Kars’ta hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Ayrıca makalede İslamiyet’te kişilere hayır deme hakkının olmadığı dile getirilmiştir. Her dinde olduğu gibi Müslümanlarında inandıkları bir peygamberlerinin olduğu vurgulanmıştır. Eğitimin kafaya koyulan taç gibi olduğu onun için denizlerin bile aşılabacağı fakat İslamiyet’in ise eğitime ket vurduğu makalede dile getirilmiş, Müslümanların dinlerinden dolayı eğitime kıymet vermediği izah edilmiştir. Velilerin çocuklarına karşı çok ilgisiz oldukları söylenmiştir. Kars’ın Ağbaba kazasının Güllübulak Köyünde açılan okulda altmış olan öğrenci sayısı köyün imamının aileleri çocuklarını okuldan almalarını örgütlemesi sonucunda okuldaki öğrenci sayısı 5’e düşmüştür. Delever Köyünde de köy halkı toplanmış ve öğretmenin köyden gitmesi için baskı yaptıkları yazılmıştır.⁴⁵ Gazetede Müslümanlarla ilgili olan hemen hemen her yazıda Müslümanları küçük gören ifadeler kullanılmıştır. Buradan hareketle Rusların, Kars’ta yaşayan yerli halkı yarı medeni insanlar olarak gördüğü ve bu önyargıların gazetede yazılarda kendini gösterdiği bunun altında yatan sebeplerin de gazete içeriğinin taraflı olmasından kaynaklandığı görülmüştür.

“Kars yöresinde Müslüman toplumunun eğitim alması” başlıklı makalede Müslüman toplumunun eğitim alması halk arasında kültürel ilişkilerin de artması manasına geldiği üzerinde durulmuş, Kars ile Dağıstan arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Makalede bölgedeki nüfusun etnik gruplara göre dağılımı yapılmıştır. Bölgede ikamet eden Müslümanların 156 bin olduğu, bu rakamın bölgedeki tüm halkın % 51’ini oluşturduğu ifade edilmiştir. 1903 sayımına göre Kars yöresinde altmış bin nüfusun birinci çoğunluğu Türklere ait olduğu vurgulanmış, Onları kırk üç bin nüfusuyla Kürtler takip etmiş, on dört bin nüfusla Türkmenler, sekiz yüz yetmiş beşle Dağlılar, diğer Asya halklarından Sünni olanlardan yedi yüz otuz üç, Şii üç yüz kırk altı kişinin yaşadığı belirtilmiştir. Makalede bu dağılım yapıldıktan sonra bu milletler içinde en kültürlülerinin Türkler olduğu açık bir şekilde izah edilmiştir. Ardından Türklerin dışındaki halk arasında kültür konusunda pek bir fark olmadığı yazılmıştır. Ayrıca Müslüman toplumundaki eğitim durumunun yıllar ilerledikçe azaldığı üzerinde durulmuş, Müslümanların %98’inin eğitimsiz olduğu vurgusu yapılmıştır. Aldıkları düşük seviyedeki dini eğitim ile de kendilerini eğitilmiş saydıklarına değinilmiş ve aldıkları bu düşük seviyedeki dini eğitimin onları sadece gayri müslümlerden ayırt etmek için olduğuna temas edilmiştir. Kars’ta Osmanlı Devleti Dönemin’de medreseler ve rüştiyeler vardı. Rusların hakimiyetinden sonra medreseler ve rüştiyeler kapatılmış, Rus mektepleri açılmıştır. Bu okullara gidilirse Rusçayı öğrenerek Rum ve Ermenilerin tercümanlıklarından kurtulacaklarını ve diğer faydalarını empoze etmeye çalışmışlardır⁴⁶. Fakat Türk halkı Rusça eğitim yapılacak bu mekteplerde çocuklarının, dini ve milli hislerinin köreltileceğini düşünerek çocuklarını göndermemişlerdir. Buradan hareketle Müslümanlar çocuklarını Rus okullarına göndermemelerinin sebebi eğitim almak istememeleri ya da cahilliklerinden değil çocuklarının Türkçeden uzaklaşmaları kaygısıdır. Nitekim Türkçe eğitime izin verilmemişti. Türkçe eğitime izin verilen yerlerde ise büyük sıkıntılar çıkarılmıştır. Türkçe eğitime izin verilen yerlerde ise programın Rus öğretmenler tarafından hazırlanması ve okulda Rus öğretmenler bulunması şartı bulunmuştur⁴⁷. 1911’de öğleye kadar Rus mektebine öğleden sonra medreseye giden Yasin Haşimoğlu, Kars vilayetindeki eğitim ile ilgili şunları ifade etmiştir; “İlk tedrisat mecburi değildi. Türkler mekteplere girmek hususunda diğer milletlerle aynı hukuka sahip bulunuyorlardı. *Bazı Türk köylerinde hükümet tarafından mektep açılmıştıysa da Türklerin Rus dilinde eğitim almak istememeleri ve Rusların’da buna icbâr etmemeleri yüzünden mekteplere devam edilmemiş ve kapanmıştır. Rum ve Ermeni köylerinin hepsinde dolgun mevcutlu mektepler vardı. Türklerin kendi dillerinde mollalar tarafından okutulmasına mani olunmazdı. Ancak köylerde imam olan ve çocukları okutanların Rus tebaasında bulunması ve Rusya’da okumuş olması şarttı. Rus mekteplerinde mevcudu az olan Türk talebeye ücreti hükümet tarafından verilmek üzere mollalar tarafından haftada iki saat ders veriliyordu*⁴⁸.

45 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No: 1438-1-724-12

46 Fahrettin Erdoğan, *Türk Elleri Hatıralarım*, s.29; Esin Dayı, *Elviye-i Selase’de Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1997, s.10.

47 Ardahan Valiliği, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ardahan*, Ardahan Valiliği Yayını, İstanbul 2009, s.132.

48 Yasin Haşimoğlu, *Oltu Şura Hükümeti Mebusu Yasin Haşimoğlu’nun Hatıraları*, (Haz.Erdal Aydoğan), Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2005, s.16.

Yine bu makalede Müslümanların bölgedeki suç potansiyelini arttırdığı, kanunsuz işlerle, kötü olarak anıldıkları ifade edilmiştir. 1902 yılında Kars'ta 839 suç işlenmiş bunun 69'unun adam öldürme, 154'ünün kaba güç kullanma, 185'inin kundaklama olduğu ortaya çıkarılmıştır. 1904 yılında ise 762 suç ilenmiş bunun 41'inin adam öldürme, 35 hırsızlık, 105 adam yaralama olduğu tespit edilmiştir. Uzun zamandır yapılan bir tespite göre; hapishaneler kapatılırsa bu kadar suçlu ancak eğitim seviyesinin yükseltilmesi ile düzeltilebilir şekilde değerlendirme yapılmıştır⁴⁹.

"Tatar kızı okulda" başlığı ile yazılmış bir makalede toplumumuzun yaralarından birine parmak basılmıştır. Kızların okuması ile ilgili yaşanan tereddütler Kars'ın Rus işgali altında bulunduğu yıllardaki yaşamışlıklarla gazeteye yansımıştır. Makalede 17 Kasım'da bir tarihi olay yaşandı şeklinde giriş yapılmıştır. Kars'ta eğitim veren Rusların açtığı ve Rus ve Müslümanların gittiği bir okula halkın erkek çocuklarını bile göndermezken bir kız çocuğunun okula gittiği yazılmıştır. Bir Müslüman'ın kızı Zinaide'yi Rus Müslüman okuluna göndermesi çok dikkat çekmiş ve bu makalede dile getirilmiştir. Makalenin sonunda ise ağır yasakların olduğu Müslüman toplumunda Zinaide gibi bir kırlangıç kuşunun toplumla ilgili parlak geleceğe ışık tutacağı ve topluma öncülük edeceği dile getirilmiştir⁵⁰.

Kars yöresindeki Müslüman halk, çocuklarının Rusça eğitim almasını istemediği için okula göndermemiştir⁵¹. Fakat bu durum Müslüman halkın eğitimden uzak duran cahil bireyler olarak değerlendirilmesine yol açtığı gözlenmiştir. Oysaki İslamiyet'in ilk emrinin oku olduğu ve eğitimi esas alan bir din olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Toplumumuzun bazı kesimlerinde kız çocuklarının eğitime katılımı ile ilgili yaşanan tereddütlerin İslamiyet ile ilgili olmayıp bu durumum kişilerin eğitime bakışıyla ilgili bir durum olduğu alenen ortadadır. Bunu Türklüğe ve İslamiyet'e bağlamak çok anlamsız bir yaklaşımdır.

Halkın Gelişmesi ile ilgili yazıda belirtildiğine göre; 1911'de bölgede eğitim durumunun değiştiği belirtilmiş, Kars'ta gündüz eğitim veren resmi okullar, temel eğitim veren köy okulları bakanlıkça desteklenen dini kilise okulları bulunmaktaydı⁵² ve bunlardan bakanlığın desteklediği 115 okul içerisinde 87 tanesi dini eğitim veren kilise okuluydu. Bunların dışında camide eğitim veren okul sayısı ise 158 adettir. Geçen yıl ki istatistiklere göre (1910) çeşitli eğitim veren kurum sayısı 17783, bu okullarda eğitim gören erkek öğrenci sayısı ise 13816, kız öğrenci 3966'dır⁵³.

"Müslüman Okullarına Sorulan Soru" başlıklı makalede Rus yönetimi tarafından açılan Müslüman okulları ile ilişkilerin iyi düzeyde olduğu vurgulanmış, bu okulların zamanla şehirde etkili olmaya başladığı gözlenmiştir. Halk bu okullardaki eğitimi başlangıçta önemsememiş olsa da sonradan ilgi göstermeye başlamıştır. Eskiden sadece dini eğitimin olduğu okullarda sonraki süreçte farklı alanlarda eğitim verilmiş böylelikle kültür seviyelerinde artış olmuştur. Buldukları çevreye de olumlu etki ettikleri söylenmiştir. Öğrenci velileri artık yönetimin açtığı okullara çocuklarını daha bir istekli göndermişlerdir. Makaleye göre Entelektüel bir yazarın kaleme aldığı makaleye göre yöre halkı çok cahil olduğu için bunların kültürel gelişimi bihayli zaman almıştır. Ayrıca makalede Türk ve Kürt köylerinde yörenin yöneticiliğini bir sağlıkçının ya da tüccarın yaptığı, yöneticilere büyük saygı duyulduğu ve onların yöredeki diğer insanlardan çok farklı olduğu ifade edilmiştir. Makalede eğitilmiş insanların çocuklarının çok farklı olduğu nerde nasıl davranılacağına farkında oldukları dile getirilmiştir.

Makalede Müslümanları ikna etmenin zor olduğu ve karşısındaki fikri doğru da olsa inanmak istemedikleri söylenmiştir. Kars askeri vali yardımcısı Aliyar- Bey Kars'taki psikolojiyi okuyan eğitilmiş biridir. Müslümanların genelinde kazançlarını maddi yatırıma dönüştürdükleri, çok az Müslüman'ın eğitime para harcadığı dile getirilmiştir. Makalede Hristiyanlar'ın okul açılmasına olumlu baktığı Müslüman köylerinde ise okul açılmadan köy halkıyla temasa geçildiği onların onayı alındıktan sonra okul açmaya karar verildiği yazılmıştır.

Müslüman köylerinde açılan okullara hemen öğretmen atanmış ve halk okul yapımı için ayrılan arazide okulunu kendisi yapmıştır. Okul açılışları yapıldıktan sonra eğitime başlanmıştır.⁵⁴

49 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No:1438-1-724-04

50 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No:1438-1-724-15

51 Yasin Akdoğan, "Çarlık Siyasetinin Kars İlinde Güttüğü Temsil Siyasetinden Uyuşturma" Doğu Dergisi, Sayı:7(48), Aralık 1936, s.26.

52 Arzu Boy, *Kars Eğitim Tarihi Tanzimat'tan 2015'e (Basılmamış Doktora Tezi)*, s.86.

53 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No:1438-1-75-8

54 STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No: 1438-1-724-11

Halkın gelişmesi ile ilgili bir yazıda; yönetim tarafından açılan okulların tablosu verilmiştir. Aşağıdaki tabloda Kars bölgesinde eğitim gören öğrenciler, ikamet ettikleri yere, dini inançlarına ve mezheplerine göre bir dağılımı yapılmıştır. Ayrıca Kars'taki üç sınıflı erkek okulunun öğrenci sayısının diğer okullardan fazla olduğu görülmüştür. Tabloya göre Ermeni öğrenci sayısı fazladır. Bu durum Rus yönetimi esnasında bölgeye yapılan göçler sonucunda ortaya çıkmış bir artıştır⁵⁵.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Kars'ın Rus yönetimine girmesiyle birlikte çeşitli yerlerden getirilen Khakhol, Dukhobor, Malakan gibi Rus kolonileri, Nemets (Alman), Estonyalı gibi Protestan Köylüler ile Anadolu ve Kafkasya'dan gelen çok sayıda Rum, Ermeni, Yezidi Asuri gibi gayri müslim halk yerleştirilmiştir. Yerleştirme hadisesinden sonra Kars'ta bulunan Türk- Müslüman halkın büyük bir kısmı Anadolu'nun içlerine göç etmeyi tercih etmiştir. Bölgede kalanlar için onların Anadolu ve dünyadaki olaylardan haberdar olmasını sağlayacak bir Türkçe basın faaliyeti yoktu. Ayrıca Kars'a herhangi bir Türkçe yayın sokulmasına izin verilmemiştir. Türkçe yayına izin verilmemiş olmasına rağmen Rus yönetimi tarafından özellikle yeni yerleştirilen halka bölgeyi tanıtmak ve icraatlerini halka duyurmak amacıyla Rusça yayınlanan Kars gazetesi çıkarılmıştır. Bu yazıların bir kısmında yönetimin bölgede bulunan yerel halka iyi muamele ettiğini ispatlamaya çalışan ve zaman zaman onları eleştiren vali raporları ve yazılar kaleme alınmıştır. Özellikle vali raporlarında halkın yaptıklarının temelini inilmeden niçin yapıldığı araştırılmak yerine yapılanlar cehalete ve bilgisizliğe bağlanmıştır. Bu durum açık bir şekilde ön yargının devreye girmesinin sonucudur. Örneğin bölgedeki bir kısım yerel halkın, çocuklarına aşı yapılmasına izin vermeyişleri onların cehaletine bağlanmış olması ön yargının olduğunun işaretidir. Oysa ki Müslüman-Türk halkı ve Rus yönetimi arasında bir güvensizlik mevcuttur ve halkın yönetime duyduğu güvensizliğin sebebini ise yaşanmışlıklar teşkil etmiştir. Toplumdaki huzurun ve mutluluğun yolu toplumu oluşturan bireylerin yönetime duyduğu güvenden geçmektedir.

Gazete vali raporunda "Halkın Benimsedikleri" başlıklı yazıda; toplumda işlenen suçların mezheplere göre oranlarının tespit edilmesi iyi niyetli bir yaklaşım değildir. Bir toplumda huzur ve adaletsizliğin olması bireyleri, hangi mezhepten olursa olsun yanlış işler yapmaya sürükleyebilir. İşlenen suçları mezheplerle değil de kişilerin maddi kazançları ile ilişkilendirmek daha doğru bir yaklaşım tarzıdır. Ayrıca Kars'ın bulunduğu coğrafi konumdan kaynaklı olarak dezavantajlı bir coğrafya olduğunun dile getirildiği görülmüştür. Açıkçası Kars, hem Osmanlı Dönemi'nde hem de Rusya Dönemi'nde sınır şehri olmanın birçok olumsuzluğunu yaşamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde de aynı şekilde konum ve iklim kaynaklı olumsuzluklar yaşamış ve görünen o ki yaşamaya devam edecektir.

Kars'ın iklim ve coğrafyası, orada yaşayan halkın geçim kaynağını hayvancılık olması yönünde onları fazlasıyla etkilemiştir. Bölgenin çeşitli yerlerin de olduğu gibi Poshov'da da hayvancılığın ileri boyutta yapıldığı gazetede belirtilmiştir.

Eğitim ile ilgili makalelerde Türk- Müslüman halkın eğitimden uzak durduğu, cehalete meylettği ifade edilmiştir. Halk, gerçekte eğitimden değil Rusça eğitim veren okullardan uzak durmuştur. O günkü halkın psikolojisi ile düşünmek gerekirse haklılık payı yüksektir. Çünkü dil, bir milleti millet yapan değerlerden biridir. Dilini unutan bir millet kaybolup gitmeye mahkumdur. Dolayısıyla halkın Rusça eğitimi istememesi gayet normal görülmelidir. Rus yönetiminin bölgeyi Ruslaştırma çabaları düşünülürse, Rus dilinin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması Rusların uyguladığı Ruslaştırma politikalarının başında geldiği aşikardır. Eğitim politikası olarak Ruslar etkili bir milli politika yürütmüşlerdir. Fakat bu politikayı yürütme aşamasında köklü bir milleti yok etme çabasına girildiğinin de dile getirilmesi esastır.

Sonuç olarak Rus Dönemi'nde gazetede çıkan yazılarda Rus yönetiminin bölgede bulunan halka eşit davranmadığı ve Türk-Müslüman halkı, bölgeye sonradan yerleştirilen halkla eşit görmediği gazete sayfalarına yansımıştır. Rus yönetiminin şehirleşme adına faaliyetleri olmasına rağmen merkezi yerlerdeki gibi hizmet götüremediği, tespit edilen hususların başındadır. Basının faaliyetlerinin objektif olması gerektiği esnasından yola çıkılırsa 1883-1817 yılları arasında Kars'ta yayınlanan Rusça Kars gazetesinin bu esasa uymadığı aşikardır.

⁵⁵ Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", ss.343-362.

Okul Adı	Dağılı	Dini	Şehirli	Köylü	Fakir kesim	Yabancı	Toplam	???	Ermeni	Katolik	Müslüman	Diger İnançlar	Toplam	Rus	Ermeni	Yunan	Diger halklar	Toplam
Kars'ta 3 sınıflı erkek okulu	6	18	113	80	9	1	227	91	106	12	7	11	227	26	120	73	8	227
Kars'ta 4 sınıflı Bayan marına okulu	13	-	58	14	15	-	100	39	58	-	-	3	100	28	58	13	1	100
Kağızman'da 2 sınıflı normal okul	8	2	97	15	10	-	132	30	94	1	4	3	132	23	94	8	7	132
Ardahan'da 2 sınıflı Normal okul	-	1	55	7	1	-	64	15	21	13	2	13	64	18	34	9	3	64
Oltu 2 sınıflı normal okul	5	3	10	77	6	-	101	29	58	11	3	-	101	5	69	24	3	101
Grenadars 1 sınıflı normal okul	-	-	-	30	2	-	32	20	11	-	1	-	32	20	11	-	1	32
Karakurt 1 sınıflı normal okul	-	5	7	39	2	-	53	30	15	-	8	-	53	2	15	28	8	53
Digor 1 sınıflı normal okul	1	-	5	19	-	-	25	1	22	-	2	25	-	-	22	1	2	25
Toplam	33	29	345	281	45	1	734	255	385	37	27	30	734	122	423	156	33	734
Yüzde	4.5	4.6	47.0	38.8	3.1	0.1	100	34.7	52.8	5.0	3.7	4.1	100	16.6	57.6	21.8	4.6	100

Kaynakça

- Akdoğan, Y. (1936). "Çarlık Siyasetinin Kars İlinde Güttüğü Temsil Siyasetinden Uyuşturma" *Doğuş Dergisi*, Sayı:7(48), Aralık.
- Alp, A. (2012). "Kars Tarihi bakımından Bir kaynak Olarak Vilayet Gazetesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:16, Nisan, ss.89-102.
- Aslan, Y. ve Boy, A. (2017). "Çarlık Rusyası Yönetimi'nde Kars'ta Eğitim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:59, 2017, ss.547-576.
- Arslan, N. O. (2004). "I. Dünya savaşında Kars Ardahan İğdir", *Kars Ardahan İğdir İllerinde Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu*, Sayı:1, Ankara, s.30
- Arslanoğlu, C. E. (1986). *Kars- Milli İslam Şurası (5.11.1918-17.1.1919) ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara.
- Badem, C. (2010). *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti, Bir zamanlar* Yayıncılık, İstanbul 2010, s.37;
- Boy, A. (2016). *Kars Eğitim Tarihi Tanzimat'tan 2015'e (Basılmamış Doktora Tezi)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Boy, A. (2017). "Çarlık Rusyası Yönetimi'nde Kars'ta Tarım ve Hayvancılık", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, Temmuz, ss.417-434.
- CHP Halkevleri Bürosu Yayınlarından. (1943). *Kars*, Yeni Sabah Matbaası, İstanbul.
- Dayı, E. (1997). *Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1997, s.10.
- Erdoğan, F. (1998). *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Halaçoğlu, Y. (1998). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara , s.91.
- Haşimoğlu, Y. (2005). *Oltu Şura Hükümeti Mebusu Yasin Haşimoğlu'nun Hatıraları*, Haz: Erdal Aydoğan, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi, C.VI*, TTK, Ankara,1995.
- Kızılkaya, O. (2001). *Milli Mücadele Dönemi'nde Kars ve Civarında Sosyal ve Kültürel Hayat, Kars- Akhaltsikhe (Ahıska) Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, T.C. Kafkas Üniversitesi Cavakışvılı Adına Tiflis Devlet Üniversitesi Ahıska Şubesi, Kars.
- Kırzioğlu, F. (1946). *Kars Yaylası*, Kars Lisesinde Yetişenler Cemiyeti, İstanbul .
- Kırzioğlu, F. (1953). *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul.
- Kırzioğlu, F. (1958). *Edebiyatımızda Kars*, Işıl Matbaası, İstanbul 1958, s.11.
- Kukul, M. H. (2002). *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.54)
- Küçük, L. (2017). *Sancaktan Oblasta: Kars Vilayeti, VIII. Uluslar arası Atatürk Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi, 13-15 Ekim 2015, Ankara, ss.1069-1089.
- Ortaylı, İ. (1978), "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", *İÜEF*, Sayı: IX, İstanbul, 343-363.
- Özden, H. (2014). *Şeyh Şamil ve Hacı Murat Üzerine*, Bizim Ahıska, Kış, ss.40-45)
- Sizgen, B. A. (2018). "Cumhuriyet Dönemi Romanının Şeyh Şamil'e ve Mücadelesine Yaklaşımı", *International Congress On Turkish Geography Social sciences research II*, 20-22 Nisan, Antalya, ss.271-281.
- Toker, T. (1939). *Kars (Coğrafya, Ekonomi)*, Kars Basımevi, Kars , s.6.
- Yanar, S. (2002). *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yeşil, M.M. (2017). "Batılı Kaynakların Penceresinden 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasyalıların Ruslara Karşı Verdiği Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, Sayı.5, ss.2670-2690
- Yurt Ansiklopedisi. (1982-83). *Kars*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul.

Arşiv Belgeleri

STSA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No: 1438-1-75-8

STSA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No: 1438-1-724-17

STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No:1438-1-724-18

STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No: 1438-1-724-12

STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No:1438-1-724-04

STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No:1438-1-724-15

STsA (Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi Gürcistan Merkez Arşivi), Dosya No: 1438-1-724-11

Sürelî Yayınlar

Ruşça Kars Gazetesi

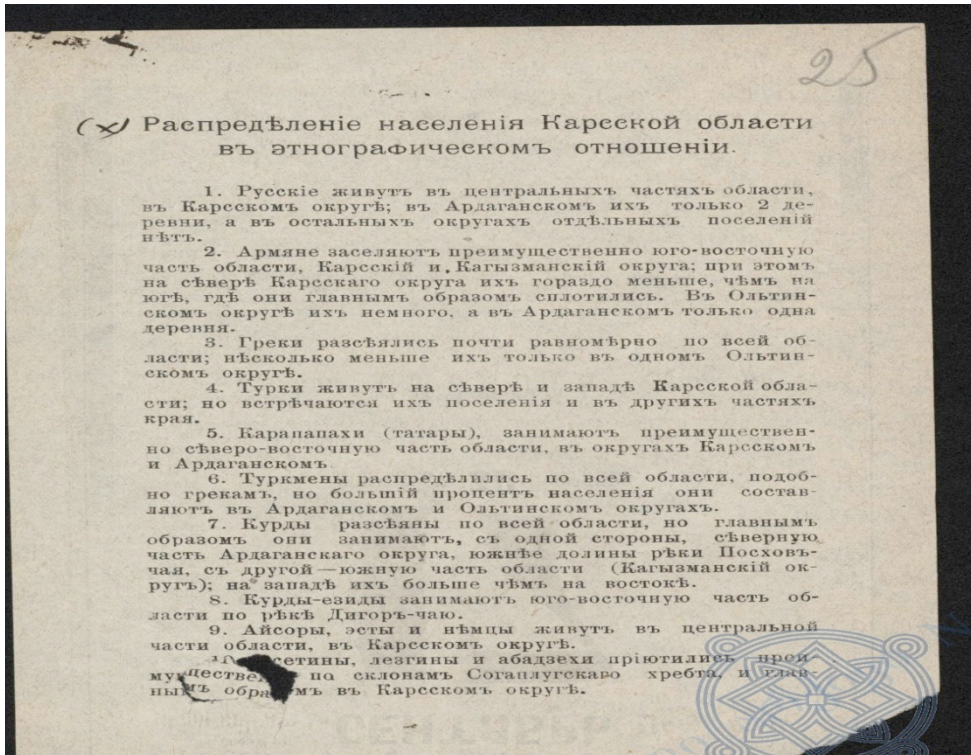
Salnameler

Kafkas Kalendar, na 1890-1891, s.251.

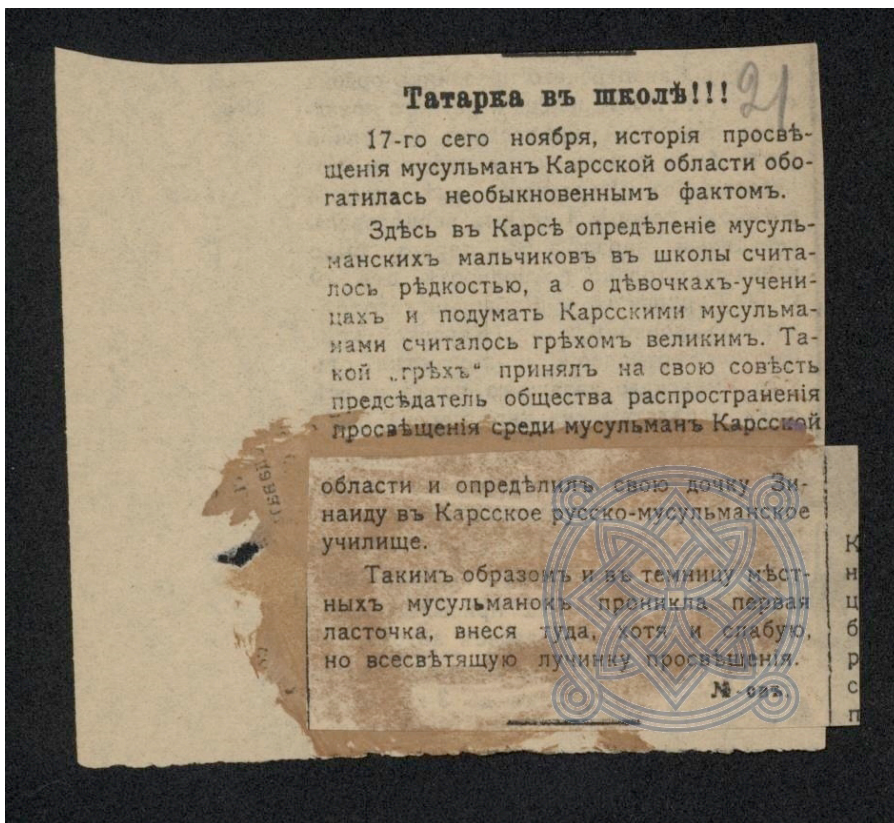
İnternet Kaynakları

Kafkasya'da yaşayan Müslüman bir halk (www.filozof.net)

EKLER

Belge 1:Kars Oblast'ında Etnik grupların coğrafyaya dağılımı

Belge 2: Tatar kızı okulda makalesini gösteren küpür

Belge 3: Kars Gazetesindeki "İki Gazi hakkında" Başlıklı Makale

Наши корреспонденты.

Сел. Дигоръ, Карсской области. Надняхъ въ кругу мѣстныхъ учителей Нахичеванскаго участка, Кагызманскаго округа, произошло оживленіе по случаю давно желаннаго приѣзда инспектора народныхъ училищъ, А. И. Семенова. Всѣ школы съ самаго основанія ихъ (Дигорское училище за 8 лѣтъ) не посѣщались ни однимъ инспекторомъ и „каждый молодець работаль на свой образецъ“.

Школы нуждались въ насущныхъ потребностяхъ, вслѣдствіе отсутствія авторитетнаго руководителя, направляющаго дѣла ихъ къ рациональной постановкѣ, какъ съ внѣшней, такъ и съ внутренней стороны. Г. Семеновъ осмотрѣлъ всѣ училища, детально проверялъ все, что имѣлось въ нихъ, сдѣлалъ необходимыя указанія. Вездѣ при училищахъ созывалъ крестьянскій сходъ, разъяснялъ великое значеніе образованія, облагораживающаго человѣка и способствующаго поднятію экономического благосостоянія, назначеніе школы, преслѣдующей учебно-воспитательную задачу. Предлагалъ устраивать подходящія зданія подъ школу, такъ какъ имѣющіяся помѣщенія въ сел. Зыбни, Зырчи, Нахичевани и Пивикъ-Суфлѣ не соотвѣтствуютъ своему назначенію и ниже всякой критики.

Съ чувствомъ глубокаго удовлетворенія констатируемъ фактъ, что курды сел. Пивикъ-Суфла, которыхъ всегда и всюду считаютъ дикарями, отвели большой участокъ земли подъ школу. Къ веснѣ будущаго года они обязались доставить весь строительный матеріаль, но просили для поддержанія оказать небольшую субсидію изъ казны, въ виду ихъ бѣдности. Инспекторъ общалъ удовлетворить ихъ просьбу. Не то мы видимъ, къ стыду нашему, въ сосѣднихъ армянскихъ селахъ: Зыбни, Зырчи и Нахичевани, гдѣ населеніе рѣшительно не желаетъ приложить ни юты старанія для постройки школьныхъ зданій. Въ виду такого безучастнаго и необыкновенно индифферентнаго отношенія жителей къ школѣ, г. инспекторъ поставилъ ультиматумъ, что если означенныя села къ веснѣ будущаго года не приступятъ къ постройкѣ училищныхъ помѣщеній, то школы будутъ закрыты и перенесены въ другія мѣста, гдѣ потребность въ нихъ явно ощущается, такъ какъ всѣ онѣ со-

Belge 4: Kars Gazetesindeki “Bizim Görevli” başlıklı makale